

STRUKTURA ŽITELJSTVA PO SPOLU I DOBI U VARAŽDINSKOJ ŽUPANIJI KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

LA STRUCTURE DE LA POPULATION D'APRÈS LE SEXE ET L'ÂGE DANS L'ARRONDISSEMENT DE VARAZDIN À LA FIN DU XIXe SIÈCLE ET AU DÉBUT DU XXe SIECLE

Dr. Milorad Bojanić

Fakultet organizacije i informatike, Varaždin

Struktura žiteljstva vrlo često se izučava po spolu i dobi te se u biti radi o biološkoj strukturi u sklopu društveno-ekonomskih činitelja i promjena. Zbog zatvorenog tipa populacije struktura je biološka a uvjetovana je prirodnim kretanjem žiteljstva. Radom se u ovom slučaju razmatra struktura žiteljstva u Varaždinskoj županiji s djelomičnim osvrtom na Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

La structure de la population d'après le sexe l'âge est une des structures biologiques. Elle rend possible la notion de nombreux indicateurs démographiques. Sur la base de cette notion on peut prévoir beaucoup de changements (socio- économiques, intellectuelles et éducatifs). On explore la population de l'arrondissement de Varazdin et de la Royauté d'après le sexe et les groupes de viellese, pour les années 1901. et 1910. En outre on a donné la structure de la population selon l'appartenance à une certaine classe urbaine et les années enregistrées, pour l'arrondissement et la Royauté. En même façon on a présente la population urbaine et militaire d'après la classe de la famille et l'âge pour l'arrondissement de Varazdin pour les mêmes années enregistrées. Aussi on a présenté la population d'après la langue maternelle pour l'arrondissement de Varazdin at la Royauté.

Ključne riječi: Žiteljstvo, struktura

Les mots clés: La population, la structure

1. UVOD

Veliku prekretnicu u organizaciji u poimanju statističke službe u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji imala je 1875. godina. Te godine osnovan je Zemaljski statistički ured u Zagrebu na čelu s pristavom Milovanom Zoričićem koji je 1885. godine postao i njegovim ravnateljem.¹

Imajući uzor u organizaciji i radu statističkih službi Beča i Budimpešte, M. Zoričić izradio je radnu osnovu Statističkog ureda. Zahvaljujući ovoj činjenici počeo se sakupljati važniji statistički materijal za Kraljevinu po njezinim županijama i kotarevima.

Posebna važnost može se pripisati radu M. Zoričića pod naslovom "Žiteljstvo Kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju". U ovom se radu, uz analizu i obradu žiteljstva po zvanju i zanimanju, iz popisa žiteljstva 1890. godine, daju i glavne karakteristike žiteljstva gradskih naselja i njihovo kretanje.

Tragom popisa žiteljstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije iz 1880., 1890., 1900. i 1910. godine razmatrano je žiteljstvo Kraljevine i Županije. Dio analize odnosi se i na strukturu žiteljstva po spolu i dobi u Županiji s usporedbom na Kraljevinu. Ova struktura obuhvaća popisnu 1900. i 1910. godinu zbog vrlo sredenog statističkog materijala. Na osnovi raspoloživih statističkih podataka iz ovih popisa izračunati su mnogi demografski pokazatelji (koeficijenti) glede kojih se može realno spoznati struktura žiteljstva po spolu i dobi u Županiji. Na osnovi ovih parametara moguće je predvidjeti ili objasniti neke socio-ekonomske činitelje i promjene.

2. STRUKTURA ŽITELJSTVA PO SPOLU

Strukturu žiteljstva po spolu prati se na osnovi omjera muškog i ženskog žiteljstva u ukupnom žiteljstvu. Ova struktura značajna je sa stajališta društveno-ekonomskih činitelja razvoja određene zemlje. Na osnovi nje može se ocijeniti sadašnji i budući demografski, a i ekonomski razvitak. Ne bi trebalo zaboraviti da ova struktura žiteljstva djeluje i na socijalnu organizaciju života jedne zemlje.

U tablici 1. mogu se vidjeti rezultati popisa žiteljstva u Varaždinskoj županiji i Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Obuhvaćeni su popisi žiteljstva za Županiju i Kraljevinu za 1880., 1890., 1900. i 1910. godinu. Stupci tablice 1. pokazuju muško, žensko i ukupno žiteljstvo te postotke muškog i ženskog žiteljstva:

U stupcu 5. tablice 1. dat je postotak muškog žiteljstva za Županiju i Kraljevinu u odnosu na ukupno žiteljstvo. Vidljivo je da je u Županiji postotak muškog žiteljstva u popisnim godinama 1880., 1890. i 1910. ispod 50%, dok je u 1900. godini 50,02%. U

1 Vranješ-Šoljan, B., Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća, str. 15.

Kraljevini postotak muškog žiteljstva u svim promatranim popisnim godinama nešto je ispod 50%. Najniži postotak od 48,53% bio je 1910. godine.

Tablica 1. Prisutno građansko žiteljstvo u Županiji i Kraljevini po spolu prema godinama popisa

Ž U P A N I J A						
GODINA	ŽITELJSTVO			POSTOTAK		
	MUŠKO	ŽENSKO	UKUPNO	MUŠKO	ŽENSKO	UKUPNO
1	2	3	4	5	6	7
1880.	113183	115880	229063	49,41	50,59	100,00
1890.	128309	129757	258066	49,72	50,28	100,00
1900.	139733	139607	279340	50,02	49,98	100,00
1910.	150765	154793	305558	49,34	50,66	100,00
K R A L J E V I N A						
1880.	943666	948833	1892499	49,86	50,14	100,00
1890.	1089755	1096655	2186410	49,84	50,16	100,00
1900.	1193795	1206971	2400766	49,73	50,27	100,00
1910.	1262988	1339556	2602544	48,53	51,47	100,00

IZVOR: Statistički godišnjak, 1905., str. 18.

Statistički godišnjak, 1906.-1910., str.17.

Postotak ženskog žiteljstva u Županiji u tri popisne godine nešto je iznad 50%, dok je 1900. godine iznosio 49,98%. U Kraljevini postotak ženskog žiteljstva u svim promatranim popisnim godinama iznad je 50%, a najveći je bio 1910. godine (51,47%).

Osnovni pokazatelji strukture žiteljstva po spolu dobiju se pomoću koeficijenta maskuliniteta i koeficijenta feminiteta.¹ Koeficijent maskuliniteta u Županiji u tri popisne godine niži je od 1000 (977, 989, 974), dok je 1900. godine iznosio 1001. Ovakav koeficijent ukazuje na neravnotežu žiteljstva po spolu zbog viška žena. Taj višak može se vidjeti preko koeficijenta feminiteta koji iznosi redom po popisnim godinama 1024, 1011, 999 i 1027.

Kada se razmatraju koeficijenti maskuliniteta i feminiteta za Kraljevinu po popisnim godinama, uočava se da je koeficijent maskuliniteta u svim godinama niži od 1000 (995,

1 Wertheimer-Baletić, A., Demografija, Stanovništvo i ekonomski razvitak, str. 221.

994, 989, 943). Ovi koeficijenti ukazuju na neravnotežu žiteljstva po spolu koja je posebno signifikantna 1910. godine (943). Koeficijenti feminiteta u svim popisnim godinama veći su od 1000, a pogotovu onaj iz 1910. godine koji iznosi 1061 (1005, 1006, 1011, 1061).

Stopa prirasta muškog žiteljstva računata pomoću tzv. geometrijske stope promjene¹ u Županiji iznosila je prosječno godišnje od 1880.-1910. godine 0,96%. U istom razdoblju prosječna godišnja stopa prirasta za žensko žiteljstvo iznosi 0,97%. Prosječna godišnja stopa prirasta muškog žiteljstva u Kraljevini za isto razdoblje iznosi 0,98%, a prosječna godišnja stopa prirasta ženskog žiteljstva 1,16%. Ove stope ukazuju s jedne strane na mali godišnji prirast muškog žiteljstva u Županiji i Kraljevini, a nešto veći ženskog žiteljstva u Kraljevini.

Vrijedno je ovdje istaći zapažanje F. Vrbanica u pogledu prirasta žiteljstva u Kraljevini u razdoblju od 1850.-1890. godine. On konstatira da se prirast ubrzava i da iznosi godišnje 0,97%. Ističe nadalje i činjenicu da je taj prirast u 19. stoljeću niži od prirasta u evropskim državama, izuzevši jedino Francusku.²

Interesantna je i analiza prirasta muškog i ženskog žiteljstva od popisa do popisa. Tako npr. prirast muškog žiteljstva u Županiji bio je između 1880.-1890. godine prosječno godišnje 1,26%, između 1890.-1900. godine 0,86%, a između 1900.-1910. godine 0,76%. U istim vremenskim intervalima prosječna godišnja stopa prirasta ženskog žiteljstva u Županiji iznosila je: 1,14%, 0,73% i 1,04%.

Prosječna godišnja stopa prirasta muškog žiteljstva u Kraljevini iznosila je u razdoblju 1880.-1890. godine 1,45%, u razdoblju 1890.-1900. godine 0,92% i u razdoblju 1900.-1910. godina 0,57%. U navedenim razdobljima prosječne godišnje stope prirasta ženskog žiteljstva u Kraljevini bile su: 1,46%, 0,96% i 1,05%.

Na ove dosad iznijete podatke treba gledati i sa stajališta jedinstvenosti teritorija Kraljevine. "Jedinstveni teritorij Hrvatske i Slavonije stvoren je 1881. godine prisjedinjavanjem Vojne krajine (Hrvatsko-slavonske granice) Provincijalu, a u upravnom pogledu bio je podijeljen na 8 županija koje su se dalje dijelile na upravne kotareve i upravne općine kao niže jedinice. Tako su u sastavu Varaždinske županije bili kotarevi Ivanec, Klanjec, Krapina, Ludbreg, Novi Marof, Pregrada, Varaždin i Zlatar, a grad Varaždin je 1895. godine izdvojen iz sastava Županije i podvrgnut neposrednoj upravi Zemaljske vlade isto kao i Zagreb i Zemun".³

1 Isto, str. 135.

2 Stipetić, V., Istraživanja brojčanog razvoja stanovništva na području SR Hrvatske i zadaci historijske demografije, str. XI.

3 Redep, M., M. Žugaj, Posjedovna struktura Varaždinske županije u svjetlu popisa gospodarstava iz 1895. godine, str. 252.

Nadalje, prilikom razmatranja datih podataka treba uzeti i činjenicu da je Varaždinska županija po površini bila najmanja, tj. osma županija u cijeloj Kraljevini. Po broju stanovnika Županija zauzima četvrto mjesto iza Zagrebačke, Bjelovarsko-križevačke i Srijemske županije i to za sve popisne godine.

3. STRUKTURA ŽITELJSTVA PO DOBI

S gledišta dobi žiteljstva njegova struktura je jedna od najvažnijih u procesu demografskog razvitka i socio-ekonomskih posljedica. Struktura pokazuje koliko se žiteljstva nalazi u pojedinim dobnim grupama. Činjenica o ovome, nadalje, ukazuje na raznovrsne potrebe, kao što su predškolske ustanove, škole, fakulteti, radna mjesta, izdaci na zdravstvenu zaštitu itd.

Strukturu žiteljstva po dobi za Županiju pratit će se kroz dvije popisne godine 1900. i 1910. Za ove dvije godine podaci su u potpunosti sređeni i međusobno usporedivi. Dobne skupine žiteljstva date su u intervalima od 5 godina, počev od nule, a završno s razredom 80 i više godina. Rezultate popisa sadrži tablica 2.

Na osnovi kolone 4. tablice 2. može se za 1900. i 1910. godinu ustanoviti predradni, radni i postradni kontingent žiteljstva u Županiji. Predradni kontingent za 1900. godinu iznosi 104798, što je 37,52% ukupnog broja žiteljstva Županije. Radni kontingent za muškarce (15-64 godine) iznosi 81112 žitelja što čini 58,05% ukupnog broja muškog žiteljstva ili 29,04% ukupnog broja žitelja Županije. Radni kontingent za žene (15-59 godina) iznosi 79312 žitelja ili 56,81% ukupnog broja ženskog žiteljstva, odnosno 28,39% ukupnog broja žiteljstva Županije. Postradni kontingent za muškarce u 1900. godini broji 5628 žitelja ili 4,03% ukupnog broja žiteljstva muškog spola, odnosno 2,01% ukupnog broja žitelja. Postradni kontingent za žiteljstvo ženskog spola iznosi 8481 ili 6,07% broja ženskog žiteljstva, odnosno 3,04% ukupnog broja žitelja Županije.

Predradni kontingent žiteljstva Županije 1910. godine bio je 118438 žitelja ili 38,76% ukupnog broja žitelja. Radni kontingent žitelja muškog spola iznosi 83756 muškaraca ili 55,55% ukupnog broja žitelja muškog spola, odnosno 27,41% ukupnog broja žitelja Županije. Radni kontingent za žene daje broj od 86073 žena ili 55,61% ukupnog broja žena, odnosno 28,17% ukupnog broja žitelja. Postradni kontingent za muškarce u 1910. godini broji 7376 muškaraca ili 4,89% ukupnog broja žitelja muškog spola, odnosno 2,41% ukupnog broja žitelja. Postradni kontingent za žene broji 9690 žena ili 6,26% ukupnog broja žena, odnosno 3,17% ukupnog broja žitelja Županije u 1910. godini.

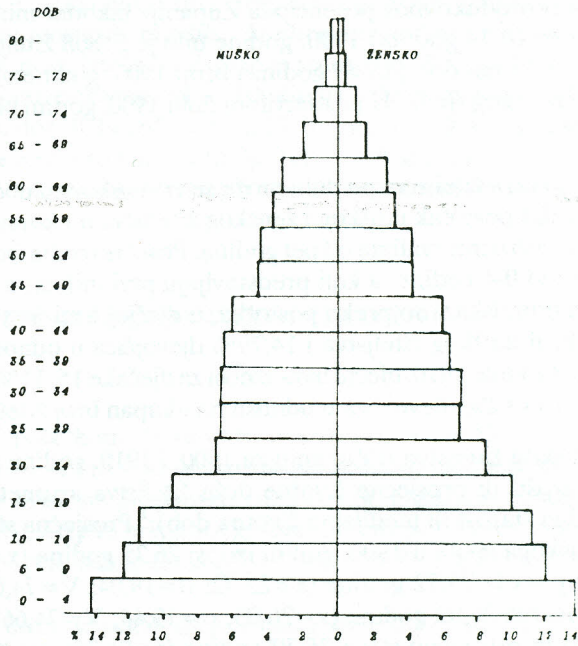
Analiza strukture žiteljstva po dobi može se izvesti i ocjenom stanja i planiranja radnih resursa. Predaktivno žiteljstvo (0-19 godina) obuhvaća u 1900. godini 132095 žitelja (47,29%), ekonomski aktivno žiteljstvo (20-64 godine) 137081 žitelja (49,07%), dok postaktivno žiteljstvo čini 10155 žitelja (3,64%).

Tablica 2. Gradansko žiteljstvo u Županiji po petogodišnjim dobnim skupinama 1900. i 1910. godine

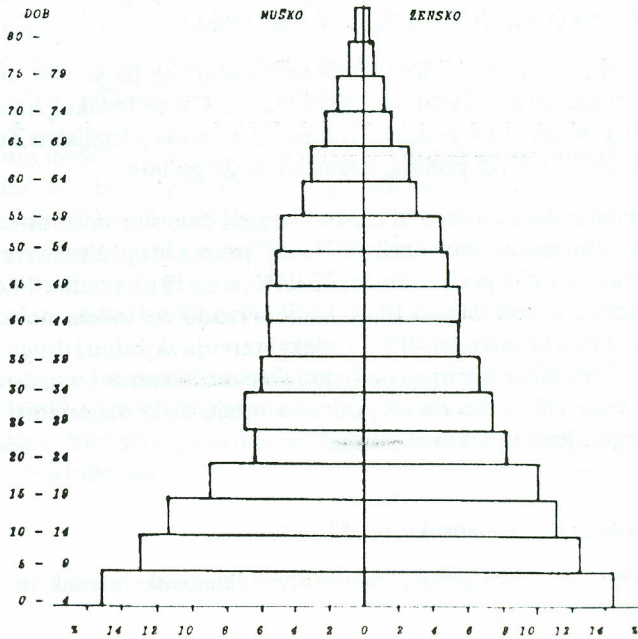
GODINA 1900.				GODINA 1910.		
DOB	MUŠKO	ŽENSKO	UKUPNO	MUŠKO	ŽENSKO	UKUPNO
1	2	3	4	5	6	7
0- 4	19832	19245	39077	22781	22319	45100
5- 9	17269	16920	34189	19560	19381	38941
10-14	15889	15643	31532	17247	17150	34397
15-19	13261	14036	27297	13409	15471	28880
20-24	9642	11897	21539	9559	12634	22193
25-29	9375	9819	19194	10385	11384	21769
30-34	9377	9949	19326	9109	10396	19505
35-39	9118	8948	18066	8210	8479	16689
40-44	8499	8303	16802	8388	8533	16921
45-49	6260	5883	12143	7725	7625	15350
50-54	6103	5892	11995	7263	6898	14161
55-59	5167	4585	9752	5250	4653	9903
60-64	4310	3954	8264	4458	4033	8491
65-69	2685	2241	4926	3252	2499	5751
70-74	1677	1395	3072	2282	1773	4055
75-79	816	557	1373	1197	847	2044
80-	450	334	784	645	538	1183
Nepoznato	3	6	9	45	180	225
UKUPNO	139733	139607	279340	150785	154793	305558

IZVOR: Statistički godišnjak, 1905., str. 15.
Statistički godišnjak, 1906.-1910., str. 14.

Predaktivno žiteljstvo u 1910. godini broji 147318 žitelja, što je 48,21% ukupnog žiteljstva. Ekonomski aktivno žiteljstvo ima 144982 žitelja (47,45%), dok postaktivno žiteljstvo broji 13033 žitelja (4,27%).

Grafikon 1. Dobna struktura žiteljstva županije 1900. godine

Grafikon 2. Dobna struktura žiteljstva županije 1910. godine

Za istraživanje reproduktivnog potencijala Županije također može poslužiti tablica 2. U predfertilnoj dobi (0-14 godina) 1900. godine bilo je 51808 žitelja ženskog spola, a 1910. godine 58850. Fertilna dob (15-49 godina) broji 1900. godine 68835 žena, a 1910. godine 74522 žitelja ženskog spola. U postfertilnoj dobi 1900. godini bilo je 18958 žena, a 1910. godine 21241 žena.

Analizirana struktura žiteljstva po dobi može se vrlo slikovito uočiti na grafikonu 1. i 2. gdje je na apscisi dat postotak muškog i ženskog žiteljstva u ukupnom broju muških i ženskih, a na ordinati dob u intervalima od pet godina. Posebno treba istaći tzv. dječju bazu koju čine žitelji stari od 0-4 godine, a koji predstavljaju prvi indikator stope nataliteta u Županiji. U 1900. godini, iskazano preko postotka, u dječjoj bazi ima 14,19% dječaka u odnosu na ukupan broj muškog žiteljstva i 14,79% djevojčica u odnosu na ukupan broj žitelja ženskog spola. Godine 1910. dječja baza iznosi za dječake 15,11% od ukupnog broja žitelja muškog spola i 14,42% djevojčica u odnosu na ukupan broj žitelja ženskog spola.

Analiza građanskog žiteljstva u Županiji za 1900. i 1910. godinu može se izvesti na osnovi prosječne starosti ili prosječne životne dobi žiteljstva aritmetičkom sredinom i medijanom (medijalna starost ili medijalna životna dob).¹ Prosječna starost ili prosječna dob za žiteljstvo muškoga spola u 1900. godini iznosi 26,35 godina ($x=26,35$; $\sigma=19,83$ i $V=75,23\%$), ženskog spola 25,72 godine ($x=25,72$; $\sigma=19,04$; $V=74,03\%$), a prosječna starost ukupnog žiteljstva 26,03 godine ($x=26,03$; $\sigma=19,44$; $V=74,66\%$). Godine 1910. muško žiteljstvo bilo je prosječno staro 26,39 godina ($x=26,39$; $\sigma=20,48$; $V=77,60\%$), žensko 25,59 godina ($x=25,59$; $\sigma=19,37$; $V=75,71\%$), dok je ukupno žiteljstvo prosječno bilo staro 25,98 godina ($x=25,98$; $\sigma=19,93$; $V=76,71\%$).

Na osnovi medijalne životne dobi može se konstatirati da je 50% muškog žiteljstva 1900. godine bilo mlađe od 21,93 godine, a 50% starije. Glede ženskog žiteljstva medijalna starost iznosi 1900. godine 21,66 godina. Godine 1910. muško žiteljstvo Županije imalo je medijalnu životnu dob od 21,25 godina, a žensko 21,22 godine.

Tablica 2. svojim podacima o žiteljstvu prema životnoj dobi omogućava izračun indeksa starenja koji pokazuje broj starih "60 i više" prema broju žitelja starih između 0-20 godina.² Ovaj indeks za 1900. godinu iznosi 13,94%, a za 1910. godinu 14,61%. Na osnovi tih dvaju indeksa može se reći da je u 10-godišnjem razdoblju indeks nešto povećan, ali je ispod kritične vrijednosti koja iznosi 40%.³ Indeks starenja za jednu i drugu godinu upućuje na činjenicu da se Županija s obzirom na te indekse može svrstati u nedovoljno razvijena područja. Naime, nedovoljno razvijena područja imaju niske vrijednosti ovih indeksa, a razvijena visoke vrijednosti indeksa starenja.⁴

1 Serdar, V., I. Šošić, Uvod u statistiku, str. 58. i 74.

2 Wrtheimer-Baletić, A., Demografija, Stanovništvo i ekonomski razvitak, str. 252.

3 Isto, str. 252.

Podaci tablice 2. omogućavaju i izračunavanje koeficijenta ukupne dobne ovisnosti, koeficijente dobne ovisnosti mladih i koeficijente dobne ovisnosti starih.¹ Koeficijent ukupne dobne ovisnosti žiteljstva Županije iznosio je 1900. godine 69,93, a 1910. godine 75,62. Ovi koeficijenti pokazuju da na 100 žitelja u dobi između 15-64 godine dolazi 1900. godine 70 žitelja u dobi 0-14 i 65 i više, a 1910. godine 76 žitelja navedenih dobnih grupa. Koeficijent dobne ovisnosti mladih žitelja 1900. godine iznosi 63,75, a 1910. godine 68,12, dok je koeficijent dobne ovisnosti starih žitelja 1900. godine bio 6,18, a 1910. godine 7,50.

4. ŽITELJSTVO PO GRAĐANSKOM STALEŽU

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća izvedeni su popisi žiteljstva 1880., 1890., 1900. i 1910. godine. Popisi su bili vrlo iscrpni pa je žiteljstvo moguće pratiti po velikom broju obilježja. Tako se prisutno građansko žiteljstvo po građanskom staležu može pratiti po građanskom staležu, a cijelo prisutno (građansko i vojno) žiteljstvo po obiteljskom staležu i dobi. Rezultati popisa sadrže tablice 3. i 4. kako za Županiju tako i za Kraljevinu.

Iz tablice 3. može se uočiti da je 1880. godine u Županiji 113183 muška žitelja, a u Kraljevini 943666. Broj muških žitelja i u Županiji i u Kraljevini rastao je od 1880. do 1890. godine godišnje po stopi od 1,26% u Županiji, a u Kraljevini po stopi od 1,45%. U razdoblju od 1890.-1900. godine broj muških žitelja rastao je po stopi od 0,86% u Županiji, odnosno 0,92% u Kraljevini. Između 1900.-1910. godine muško žiteljstvo Županije raslo je po prosječnoj godišnjoj stopi od 0,76% a Kraljevine po stopi od 0,57%.

Pretežan dio muškog žiteljstva Županije, po popisnim godinama, je neoženjen te je tako 1880. godine od ukupnog broja muškog žiteljstva neoženjeno 59,88%, 1890. godine 59,12%, 1900. godine 58,68%, a 1910. godine 59,19%. Za Kraljevinu taj postotak iznosi po ovim popisnim godinama nešto iznad 56%. Postotak oženjenih muških žitelja u Županiji kretao je slijedom popisnih godina: 37,37%, 37,98%, 38,19% i 37,37%. Za oženjene u Kraljevini taj je niz postotaka: 40,53%, 40,38%, 40,27% i 39,60%.

Postotak udovaca u muškom žiteljstvu Županije bio je slijedom popisnih godina: 2,72%, 2,88%, 3,08% i 3,41%. Ovi postoci za Kraljevinu su: 3,32%, 3,21%, 3,50% i 3,91%. U strukturi muškog žiteljstva gotovo je neznan postotak rastavljenih (kolona 5. tablica 3.) i u Županiji i u Kraljevini.

4 Isto, str. 252.

1 Isto, str. 255.

Tablica 3. Prisutno građansko žiteljstvo po građanskom staležu prema godinama popisa u Županiji i Kraljevini

Ž U P A N I J A												
GODINA	MUŠKO						ŽENSKO					
	Neož.	Oženj.	Udov.	Rast.	Nepoz.	Ukupno	Neud.	Udate	Udov.	Rast.	Nepoz.	Ukupno
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1880.	67771	42296	3080	26	10	113183	62843	41869	11130	29	9	115880
1890.	75862	48727	3701	19	-	128309	70444	48310	10990	12	1	129757
1900.	81999	53366	4309	35	24	139733	74961	53195	11412	28	11	139607
1910.	89231	56346	5144	43	-	150765	84595	58289	11869	40	-	154793
K R A L J E V I N A												
1880.	529305	382504	31301	402	154	943666	474701	387256	86260	494	122	948833
1890.	614228	440097	34958	453	19	1089755	555531	450501	90037	565	21	1096655
1900.	670422	480746	41731	842	54	1193795	608497	499737	97679	1016	42	1206971
1910.	712276	500133	49437	1135	7	1262988	678629	549371	110009	1542	5	1339556

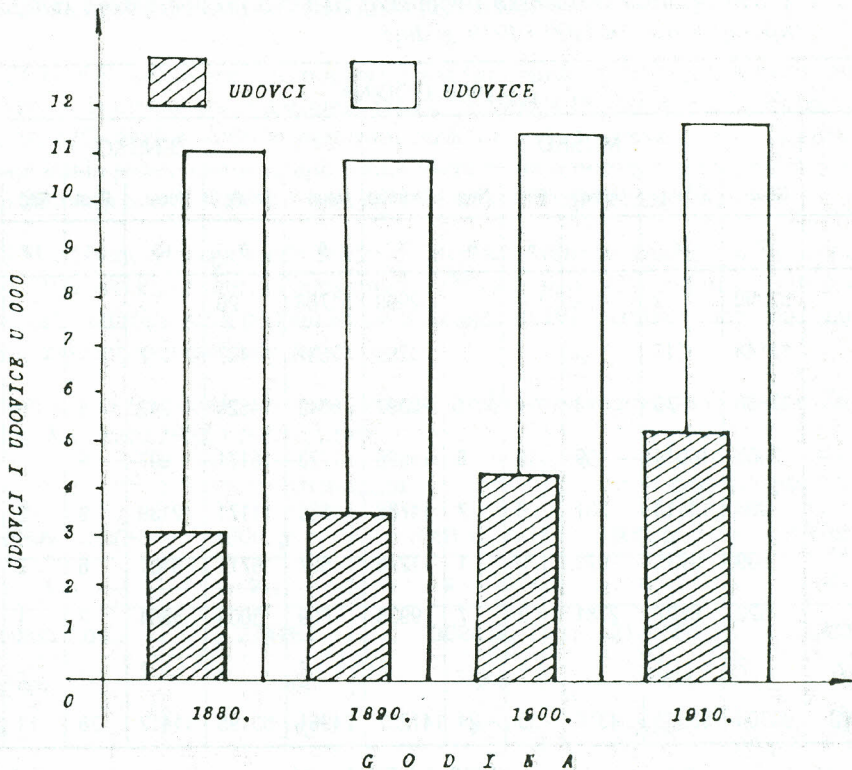
IZVOR: Statistički godišnjak, 1905., str. 18.

Statistički godišnjak, 1906.-1910., str. 17.

Postotak ženskog žiteljstva u ukupnom građanskom žiteljstvu bio je po popisnim godinama u Županiji: 50,59%, 50,28%, 49,98% i 50,66%. U Kraljevini ovaj postotak bio je: 50,14%, 50,16%, 50,27% i 51,47%. Dakle ovi rezultati pokazuju da je postotak ženskog žiteljstva kako u Županiji tako i u Kraljevini iznad 50%.

U ukupnom broju ženskog građanskog žiteljstva Županije 1880. godine bilo je 54,23% neudatih žena, udatih 36,13%, dok je udovica bilo 9,60%. U Kraljevini navedene godine bilo je 50,03% neudatih, 40,81% udatih i 9,09% udovica. Godine 1890. u Županiji je bilo 54,29% neudatih, 37,23% udatih i 8,47% udovica. Za Kraljevinu ovi su postoci: 50,66%, 41,08% i 8,21%. Godine 1900. u Županiji je bilo 53,69% neudatih, 38,10% udatih i 8,17% udovica, dok je Kraljevina imala 50,42% neudatih žena, 41,40% udatih žena i 8,09% udovica. Popisne 1910. godine Županija je imala 54,65% neudatih žena, 37,66% udatih žena i 7,67% udovica. Postoci za Kraljevinu su: 50,66%, 41,01% i 8,21%.

Zbog boljeg uočavanja razlike između udovaca i udovica dat je grafikon 3. Njegovu ordinatu čine udovci i udovice (u tisućama), a apscisu popisne godine, te zbog toga omogućava plastičnu usporedbu odnosa udovaca i udovica.

Grafikon 3. Udovci i udovice u Županiji po godinama popisa

U tablici 4. dati su rezultati popisa cijelog prisutnog (građanskog i vojnog) žiteljstva po obiteljskom staležu u Županiji za 1900. i 1910. godinu. U 1900. godini prosječna dob neoženjenog dijela muškog žiteljstva iznosio 13,71 godinu ($\bar{x}=13,71$; $\sigma=10,15$ i $V=74,05\%$). Isključe li se iz razmatranja žitelji u dobi od 0-14 godina, tada je prosječna dob neoženjenog muškog žiteljstva 24,56 godina ($\bar{x}=24,56$; $\sigma=9,90$ i $V=40,31\%$). Prosječna dob oženjenog muškog žiteljstva u 1900. godini iznosi 43,99 godina ($\bar{x}=43,99$; $\sigma=13,54$ i $V=30,77\%$), a prosječna dob udovaca 65,81 godinu ($\bar{x}=65,81$; $\sigma=13,35$ i $V=20,28\%$).

Prosječna dob neudatog dijela ženskog žiteljstva u Županiji 1900. godine iznosi 12,72 godine ($\bar{x}=12,72$; $\sigma=10,04$ i $V=78,90\%$). Isključi li se iz razmatranja dob od 0-14 godina, tada je ovaj prosjek 24,39 godina ($\bar{x}=24,39$; $\sigma=11,35$; $V=46,54\%$). Udate žene prosječno su stare 38,39 godina ($\bar{x}=38,39$; $\sigma=12,87$; $V=33,56\%$), a udovice 59,24 godine ($\bar{x}=59,24$; $\sigma=15,04$; $V=25,38\%$).

Tablica 4. Cijelo prisutno (građansko i vojničko) žiteljstvo po obiteljskom staležu i dobi županije Varaždin 1900. i 1910. godine

1900. GODINA												
DOB	MUŠKO						ŽENSKO					
	Neož.	Oženj.	Udovci	Rast.	Nep.	Ukupno	Neud.	Udate	Udov.	Rast.	Nep.	Ukupno
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
0-14	52990	-	-	-	-	52990	51788	20	-	-	-	51808
15-19	13148	117	-	-	-	13265	12532	1497	7	-	-	14036
20-29	12668	7676	48	4	1	20397	6843	14620	242	5	6	21716
30-39	2365	16014	199	10	8	18596	1723	16171	997	6	-	18897
40-49	998	13413	361	9	7	14788	865	11171	2139	9	2	14186
50-59	609	9735	921	9	1	11275	597	6711	3161	6	2	10477
60-	520	6627	2781	3	7	9938	609	3005	4864	2	1	8481
Nepoz.	2	1	-	-	-	3	4	-	2	-	-	6
UKUPNO	83300	53583	4310	35	24	141252	74961	53195	11412	28	11	139607
1910. GODINA												
0-14	59588	-	-	-	-	59588	58844	6	-	-	-	58850
15-19	13317	106	-	-	-	13423	13959	1505	7	-	-	15471
20-24	8703	2059	9	-	-	10771	5542	7021	68	3	-	12634
25-39	6113	21498	257	10	-	27878	4050	25102	1093	14	-	30259
40-59	2045	25195	1410	27	-	28677	1609	20819	5262	19	-	27709
60-	602	7751	3473	7	1	11834	566	3700	5420	4	-	9690
Nepoz.	21	24	1	-	-	46	25	136	19	-	-	180
UKUPNO	90389	56633	5150	44	1	152217	84595	58289	11869	40	-	154793

IZVOR: Statistički godišnjak, 1905., str. 20.

Statistički godišnjak, 1906.-1910., str. 18.

Slični se rezultati jalažu i u 1910. godini te nema potrebe da ih se posebno prezentira.

5. ŽITELJSTVO PO MATERINJEM JEZIKU I PISMENOSTI

U tablici 5. dati su rezultati popisa cijelog (građanskog i vojnog) prisutnog žiteljstva u Županiji i Kraljevini po materinjem jeziku za 1900. i 1910. godinu. U Županiji 1900. godine 97,82% žitelja imalo je materinji jezik hrvatski ili srpski, dok je 2,18% žitelja Županije imalo jedan od materinjih jezika naznačenih u prvom stupcu tablice 5. Godine 1910. u Županiji bilo je 98,50% žitelja čiji je hrvatski ili srpski materinji jezik.

U Kraljevini situacija glede materinjeg jezika nešto je drugačiji nego u Županiji. Hrvatski ili srpski kao materinji jezik ima 86,97% žitelja u 1900. godini, a 87,08% u 1910. godini. Kao materinji jezik javljaju se još u Kraljevini 1910. godine njemački, mađarski i češki kao zastupljeniji materinji jezici.

Tablica 5. Cijelo (građansko i vojno) prisutno žiteljstvo po materinjem jeziku u Županiji i Kraljevini 1900. i 1910. godine

MATERINJI JEZIK	ŽUPANIJA		KRALJEVINA	
	1900. g.	1910. g.	1900. g.	1910. g.
1	2	3	4	5
Hrvatski ili srpski	274761	302417	2101580	2283309
Slovenski	2588	1556	19875	15776
Češki	313	289	31888	32376
Slovački	126	41	17476	21613
Rusinski	29	-	4673	8317
Mađarski	1068	1095	90781	105948
Njemački	1655	1172	136121	134078
Ostali-nepoznati	344	440	13910	20537
UKUPNO	280884	307010	2416304	2621954

IZVOR: Statistički godišnjak, 1905., str. 43-44.

Statistički godišnjak, 1906.-1910., str. 29-30.

Glede pismenog, odnosno nepismenog cijelog (građanskog i vojnog) žiteljstva rezultati se nalaze u tablici 6. za 1900. i 1910. godinu. Rezultati obuhvaćaju Županiju i Kraljevinu, s time da je obuhvaćeno nepismeno žiteljstvo po spolu. U Županiji 1900. godine bilo je 62,03% nepismenog žiteljstva, s time da je bilo 27,67% nepismenih muških žitelja, a 34,36% ženskih žitelja. Od ukupnog broja žitelja u Županiji od 1900. godine (280859 žitelja) bilo je 37,97% pismenog žiteljstva (22,62% muških i 15,35% ženskih žitelja). Vrlo interesantni rezultati dobiju se ako se broj nepismenog muškog i ženskog žiteljstva

uspoređi s ukupnim brojem muškog, odnosno ženskog žiteljstva za 1900. godinu. Usporedba pokazuje da od ukupnog broja muškog žiteljstva 55,02% je nepismenih, dok je kod žena ovaj postotak 69,12%. Iz ovih rezultata može se zaključiti da je žensko žiteljstvo bilo zapostavljeno glede školovanja.

Tablica 6. *Nepismeno (gradansko i vojno) žiteljstvo Županije i Kraljevine prema popisu iz 1900. i 1910. godine.*

	SPOL	1900. g.	1910. g.
1	2	3	4
ŽUPANIJA	MUŠKO	77721	76741
	ŽENSKO	96495	99782
	UKUPNO	174216	176523
KRALJEVINA	MUŠKO	666213*	617066
	ŽENSKO	820403	818241
	UKUPNO	1486616	1435307

IZVOR: Statistički godišnjak, 1905., str. 62.

Statistički godišnjak, 1906.-1910., str. 42.

* Broju žiteljstva koji ne znaju ni čitati ni pisati pribrojen je i broj žiteljstva kojima pismenost nije poznata.

U pogledu rezultata za 1910. godinu može se navesti da su oni nešto povoljniji nego u 1900. godini. U ukupnom broju žiteljstva 1910. godine (307010 žitelja) bilo je 25,00% nepismenog muškog žiteljstva, 32,50% ženskog, a pismenog je bilo 42,50% žiteljstva (24,58% muških i 17,92% ženskih). Godine 1910. u Županiji je bilo ukupno nepismeno, prema već iznijetim rezultatima, 57,50% žiteljstva što predstavlja smanjenje postotka nepismenog žiteljstva za 4,53%.

Rezultati iz tablice 6. za Kraljevinu u 1900. godini pokazuju da je od ukupnog broja žiteljstva 25,75% nepismenih muškog spola, 33,95% nepismenih ženskog spola, dok pismeni čine 38,48% ukupnog žiteljstva (22,48% muških i 16,00% ženskih). Kraljevina je 1900. godine imala ukupno 61,52% nepismenih s time da je u ukupnom broju muškog žiteljstva 55,09% nepismenih, a u ukupnom broju ženskog žiteljstva 67,97%.

Rezultati popisa za 1910. godinu daju u pogledu Kraljevine nešto bolje rezultate u pogledu pismenog i nepismenog žiteljstva. Navedene godine pismenih je bilo 45,26% (25,38% muških i 19,88% ženskih), a nepismenih 54,74%. U ukupnom broju muškog žiteljstva nepismeno je 48,12% muškaraca, a u ukupnom broju ženskog žiteljstva nepismenih žena je 61,08%.

6. ZAKLJUČAK

Istraživanje dobno - spolne strukture važno je s obzirom za sadašnji i budući kako demografski tako i ekonomski razvitak. Iz ove strukture proizlazi kontingent žiteljstva za biološku reprodukciju (fertilni kontingent) i kontingent radne snage (radni kontingent).

Analizom žiteljstva Varaždinske županije po popisnim godinama i spolu spoznalo se da u ukupnom žiteljstvu Županije muško žiteljstvo je uglavnom ispod 50%, dok je žensko žiteljstvo uglavnom iznad 50%. Ova struktura slična je onoj u Kraljevini. Strukturu žiteljstva po spolu vrlo slikovito odražava koeficijent maskuliniteta i koeficijent feminiteta. Koeficijent maskuliniteta u Županiji u tri popisne godine niži je od 1000 i tako ukazuje na određenu neravnotežu žiteljstva po spolu. Ova konstatacija proizlazi i iz koeficijenta feminiteta koji je uglavnom viši od 1000 te se može zaključiti da u Županiji postoji višak žena.

Godišnji relativni prirast muškog i ženskog žiteljstva Županije u razdoblju od 1880.-1910. godine iznosio je 0,96%, odnosno 0,97%, što predstavlja gotovo isti prosječni prirast. Ovakvo relativno niske stope prirasta muškog i ženskog žiteljstva u Županiji predznak su veće "razvijenosti". Ova konstatacija proizlazi iz činjenice da razvijene zemlje imaju niže stope prirasta, dok manje razvijene zemlje imaju više stope.

Analiza žiteljstva Županije po dobi ukazuje na relativno značajan predradni kontingent s tendencijom porasta. Radni kontingent relativno je visok, međutim i kod njega se primjećuje pad između dva popisa. Postradni kontingent u blagom je porastu između dva popisa (1900. i 1910. godine), ali relativno je nizak u odnosu na predradni i radni kontingent. Relativno veliki predradni kontingent Županije ide u prilog "velike baze mladih" iz koje proizlazi solidna perspektiva Županije u pogledu socio-ekonomskog prosperiteta. Međutim, ovdje se s druge strane nameću i problemi oko zapošljavanja, socijalne skrbi, zdravstva i sl. Nadalje, ovakva dobna struktura povoljan je i za reproduktivni potencijal Županije.

Analizom po životnoj dobi žitelja Županije može se, na osnovi indeksa starenja, izvesti i zaključak da se radi o žiteljstvu čija je starost na osnovi izračunatog indeksa daleko ispod kritične vrijednosti. Po ovom indeksu Županija se može svrstati u nedovoljno razvijena područja. Primjećuje se nadalje glede popisa 1900. i 1910. godine da je ovaj indeks u blagom porastu.

Glede žiteljstva po građanskom (obiteljskom) staležu uočava se da se u Županiji postotak neoženjenog žiteljstva, po popisnim godinama, kretao od najniže 58,68% do najviše 59,88% ukupnog broja muškog žiteljstva. U pogledu ženskog žiteljstva postotak neudatih žena kretao se od najmanje 53,69% do najviše 54,65% od ukupnog broja ženskog žiteljstva. Postotak oženjenih muških žitelja bio je između 37,37% i 38,19%, a udatih ženskih žitelja između 36,13% i 38,10%. Rezultat ovih činjenica proizlazi iz velikog broja žitelja u dobi od 0-19 godina.

Razmatranja u pogledu materinjeg jezika žiteljstva. Uočljivo je da je materinji jezik većine, hrvarski jezik. Relativno manji broj žitelja kao materinji jezik ima jedan od evropskih jezika. U Županiji je veoma porazna činjenica u pogledu pismenosti. Relativno visok postotak muškog, a još više ženskog žiteljstva je početkom 20. stoljeća nepismen. Uzme li se u obzir činjenica da se u Kraljevini i Županiji ulazi u proces industrijalizacije, onda je ovakva slika vrlo nepovoljna, unatoč velikoj i dugogodišnjoj tradiciji u obrazovanju. Ovo se pogotovo odnosi na Županiju i njezino školstvo koje ima temelje na Lepoglavskom učilištu, kameralnom studiju i varaždinskoj Gimnaziji.

Relativno velik broj žitelja, s relativno visokom stopom gustoće naseljenosti, stvarao je preduvjete za razvoj poljoprivrede, radno ekstenzivne industrije, zanatstva, prometa i trgovine. Ovome treba dodati i činjenicu da za modernu industrijsku proizvodnju treba i obrazovani kadar, što je početkom 20. stoljeća utjecalo i na ustrojstvo kvalitetnog školstva u Županiji.

LITERATURA

1. **Lorković, M.**, *Narod i zemlja Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1939.
2. **Redep, M., M. Žugaj**, *Posjedovna struktura Varaždinske županije u svijetlu popisa gospodarstava iz 1895. godine*, Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU, Varaždin, 1986., 251.-265.
3. **Redep, M., M. Žugaj**, *Gospodarske karakteristike Varaždinske županije koncem 19. i početkom 20. stoljeća*, Zbornik radova br. 15, Fakultet organizacije i informatike, Varaždin, 1991., 187.- 202.
4. **Serdar, V., I. Šošić**, *Uvod u statistiku*, Školska knjiga, Zagreb, 1981.
5. **Stipetić, V.**, *Istraživanja brojčanog razvoja stanovništva na području SR Hrvatske i zadaci historijske demografije*, Predgovor knjizi dr. Mirka Korenčića i suradnika "Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1817.-1971." koja je izašla kao 54. knjiga djela JAZU, Zagreb, 1980.
6. **Vranješ-Šoljan, B.**, *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890.-1914.)*, Školska knjiga - Stvarnost, Zagreb, 1991.
7. **Wertheimer-Baletić, A.**, *Demografija, Stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb, 1982.
8. **...**, *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905.*, Zagreb, 1913., Publikacija Kr. stat. ureda LIX.
9. **...**, *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906.-1910.*, Zagreb, 1917., Publikacija Kr. stat. ureda LXXII.